

جشن‌های اسلامی - شیعی در ایران

برپایه‌ی گزارش‌های سفرنامه‌نویسان، مستشرقان و ایران‌شناسان

(از دوره‌ی صفوی تا بهلولی اول)

محسن حسام مظاهری

نشر آرمیا

۱۴۰۱

سرشناسه: مظاهری، محسن حسام، ۱۳۶۱ -
 عنوان و نام پدیدآور: جشن های اسلامی - شیعی در ایران بر پایه‌ی گزارش های سفرنامه نویسان،
 مستشرقان و ایران شناسان (از دوره صفوی - تا پهلوی اول) / محسن حسام مظاهری.
 مشخصات نشر: اصفهان: آرما، ۱۴۰۱.
 مشخصات ظاهری: ۸۱۶ ص: مصور (بخشی رنگی)، جدول، عکس (بخشی رنگی)، نمودار.
 نویسنده: کتاب های سرو. مطالعات فرهنگ شیعی / دبیر مجموعه محسن حسام مظاهری: ۳۲.
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۶۷۹-۱۴-۱
 وضعیت فهرست نویسی: فیبا
 یادداشت: کتابنامه.
 یادداشت: نمایه.

موضوع: شعائر و مراسم مذهبی -- ایران -- تاریخ
 Rites and ceremonies -- Iran -- History
 جشن ها -- ایران -- تاریخ
 Fasts and feasts -- Iran -- History
 خاورشناسان -- دیدگاه درباره شیعه
 Middle East specialists -- Views on Shiites
 رده بندی کنگره: BP۲۵۹
 رده بندی دیویی: ۷۳/۲۹۷
 شماره کتابشناسی ملی: ۸۹۳۳۶۴۶
 اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیبا

www.ketab.ir

اصفهان/صندوق پستی: ۱۹۷۳-۸۱۴۶۵
 تلفن: ۰۹۱۳۳۲۰۰۹۴۵

توزیع: پخش ققنوس ۰۲۱۶۶۴۰۸۶۴۰
 پخش صدای معاصر ۰۲۱۶۶۹۷۸۵۸۲
 پخش فدک ۰۳۱۳۳۳۵۱۲۰۷
 پخش مداد آبی ۰۲۱۸۸۳۵۶۴۳۶

فروش اینترنتی: چهارسوق 4s000q.ir
 سی بوک 30book.com
 پاتوق کتاب bookroom.ir

کتاب الکترونیک: فیدیبو - طاقچه

کلیه حقوق محفوظ و مخصوص نشر آرما است.
 تکثیر، انتشار و بازنویسی این اثر یا قسمتی از آن
 به هر صورت از قبیل کاغذی، الکترونیکی و صوتی
 بدون اجازه‌ی مکتوب ناشر ممنوع است
 و پیگرد قانونی دارد.

نشر آرما

جشن های اسلامی - شیعی در ایران

بر پایه‌ی گزارش های سفرنامه نویسان، مستشرقان و ایران شناسان
 (از دوره صفوی تا پهلوی اول)

محسن حسام مظاهری

شمارگان: ۳۰۰ نسخه / نوبت چاپ: اول / ۱۴۰۱ / شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۶۷۹-۱۴-۱

طراحی جلد: محمد صمدی / صفحه‌آرا: مسعود چترروز

www.nashrearma.com

فهرست

مقدمه/۱۷

بخش اول - درآمدی بر آیین‌های جشن در اسلام و ایران/۲۵

فصل ۱: آیین‌های جشن در ادیان/۲۷

عناصر مشترک در آیین‌های جشن/۳۰

اقسام آیین‌های جشن/۳۱

جشن‌های دینی مذهبی/۳۲

نگاهی گذرا به آیین‌های جشن در ادیان بزرگ/۳۹

جشن‌های یهودیان/۳۹

روش هشانانا/۴۰

یوم کیپور/۴۰

سوکوت/۴۰

حانوکه/۴۱

ماه ادار - پوریما/۴۱

پسح/۴۲

شاووعوت/۴۲

جشن‌های مسیحیان/۴۲

کریسمس/۴۳

ایفانی/۴۴

عید پاک/۴۴

پنجاهه/۴۵

هالوین/۴۵

جشن‌های هندوان/۴۶

داشهر/۴۶

دیپاوالی/۴۷

هولی/۴۷

کریشنا جایانتی/۴۷

گانش چاتوری/۴۸

جشن‌های بوداییان/۴۸

لوسار/۴۸

مگه پوجا/۴۹

ویساک/۴۹

آسالا پوجا/۴۹

روز یاد ماسامباوا/۴۹

روز کاتینا/۵۰

روز سنگه/۵۰

جشن های مندا اییان (صابئین)/۵۰

عید بزرگ/۵۱

عید کوچک/۵۱

عید پنجه/۵۱

عید فرشته/۵۱

فصل ۲: آیین های جشن در ایران باستان/۵۳

نوروز/۶۰

نوسرد/۶۵

تیرگان/۶۶

مهرگان/۶۶

سده/۷۰

فصل ۳: آیین های جشن در اسلام و تشیع/۷۳

۱. اعیاد اسلامی/۷۷

۱-۱. فطر/۷۹

۱-۲. قربان/۹۸

۲. دیگر جشن های اسلامی/۱۱۸

۲-۱. جشن های مشترک شیعه و سنی/۱۲۰

۱-۱-۲. جشن های تکریم حضرت محمد/۱۲۱

۱-۱-۱-۲. مولود/۱۲۲

۱-۱-۱-۳ و ۲. مبعث / معراج/۱۳۱

۱-۱-۱-۴. هجرت/۱۳۴

۱-۱-۱-۵. شق القمر/۱۳۵

۱-۱-۱-۶. غزوه ی بدر/۱۳۶

۱-۱-۱-۷. فتح مکه/۱۳۶

۱-۱-۱-۸. حمل آمنه/۱۳۷

۱-۲-۲. ایام مقدس/۱۳۸

۱-۲-۱-۲. شب برات/۱۳۸

۱-۲-۲-۲. شب قدر/۱۴۶

۱-۲-۲-۳. شب رغائب/۱۵۰

- ۲-۱-۲-۴. دحو الارض/۱۵۱
- ۲-۱-۲-۵. نیمه‌ی رمضان/۱۵۲
- ۲-۱-۲-۶. عرقه/۱۵۴
- ۲-۱-۲-۷. حلول ماه رجب/۱۵۶
- ۲-۱-۲-۸. حلول ماه شعبان/۱۵۹
- ۲-۱-۲-۹. حلول ماه رمضان/۱۵۹
- ۲-۲. جشن‌های اختصاصی اهل سنت/۱۶۰
- ۲-۲-۱. اول محرم/۱۶۱
- ۲-۲-۲. عاشورا/۱۶۲
- ۲-۲-۳. روز غار/۱۶۶
- ۲-۲-۴. میلاد امام شافعی/۱۶۶
- ۲-۲-۵. هفته‌ی محمد بن عبدالوهاب/۱۶۷
- ۲-۲-۶. عید الابرار/۱۶۸
- ۲-۳. جشن‌های اختصاصی شیعه/۱۶۸
- ۲-۳-۱. جشن‌های تکریم حضرت علی/۱۷۰
- ۲-۳-۱-۱. غدیر/۱۷۲
- ۲-۳-۱-۲. مباحله/۱۷۹
- ۲-۳-۱-۳. عطای انگشتر به سائل/۱۸۰
- ۲-۳-۱-۴. نزول سوره‌ی اهل‌بیت/۱۸۱
- ۲-۳-۱-۵. ازدواج حضرت علی و حضرت زهرا/۱۸۲
- ۲-۳-۱-۶. فتح خیبر/۱۸۳
- ۲-۳-۱-۷. آغاز خلافت حضرت علی/۱۸۳
- ۲-۳-۲. میلاد رهبران شیعه/۱۸۴
- ۲-۳-۲-۱. میلاد امام علی/۱۸۶
- ۲-۳-۲-۲. میلاد امام زمان/۱۸۸
- ۲-۳-۲-۳. میلاد حضرت زهرا/۱۹۲
- ۲-۳-۲-۴. میلاد امام حسین/۱۹۲
- ۲-۳-۲-۵. میلاد امام رضا/۱۹۲
- ۲-۳-۳. مرگ دشمنان شیعه/۱۹۳
- ۲-۳-۳-۱. قتل عمر بن خطاب/۱۹۴
- ۲-۳-۳-۲. قتل ابن ملجم/۲۰۸
- ۲-۳-۳-۳. مرگ یزید/۲۱۰
- ۲-۳-۳-۴. قتل عثمان/۲۱۷

فصل ۴: گزارش آماری اسناد/۲۲۳

الف مشخصات اسناد/۲۲۵

فراوانی اسناد در ادوار مختلف/۲۲۵

موضوع اسناد/۲۳۲

پراکندگی جغرافیایی اسناد/۲۳۴

ب مشخصات نویسندگان/۲۳۶

تعداد و جنسیت نویسندگان/۲۳۶

ملیت نویسندگان/۲۳۶

تعلق شغلی نویسندگان/۲۳۷

اهداف سفر نویسندگان/۲۳۹

فصل ۵: دوره‌ی صفویه/۲۴۱

۱. ممبره/۲۵۱

۲. شرلی/۲۵۵

۳. دلا واله/۲۵۹

۴. فیگوتروا/۲۸۰

۵. کاتوف/۲۸۴

۶. هربرت/۲۹۰

۷. استودارت/۲۹۹

۸. اولتاریوس/۳۰۱

۹. دومان/۳۰۹

۱۰. ته ونو/۳۱۶

۱۱. دوشینون/۳۲۷

۱۲. تاورنیه/۳۲۷

۱۳. شاردن/۳۳۲

۱۴. بدیک/۳۶۷

۱۵. اشترویس/۳۶۶

۱۶. کاره/۳۶۹

۱۷. فرایر/۳۷۳

۱۸. سانسون/۳۷۸

۱۹. کمپفر/۳۸۴

۲۰. کاری/۳۹۵

۲۱. دو بروین/۴۰۰

فصل ۶: دوره‌ی زندییه/۴۰۷

۲۲. نیبور/۴۱۱

۲۳. گملین/۴۱۵

۲۴. فرانکلین/۴۱۸

فصل ۷: دوره‌ی قاجار/۴۲۳

۲۵. وارینگ/۴۳۵

۲۶. ژوبر/۴۳۹

۲۷. بن تان/۴۴۳

۲۸. تانکوانی/۴۴۵

۲۹. موریه/۴۴۸

۳۰. پاتینجر/۴۵۴

۳۱. اوزلی/۴۵۶

۳۲. کیمبل/۴۵۹

۳۳. کونزبونه/۴۶۱

۳۴. پورتر/۴۶۴

۳۵. مانی/۴۶۶

۳۶. شویرل/۴۶۹

۳۷. بریاند/۴۷۴

۳۸. کیتو/۴۷۶

۳۹. کورف/۴۸۶

۴۰. فریزر/۴۹۰

۴۱. کمبل/۴۹۶

۴۲. استوارت/۴۹۹

۴۳. سیمنویچ/۵۰۲

۴۴. فالور/۵۰۵

۴۵. سالتیکوف/۵۰۹

۴۶. فلاندن/۵۱۲

۴۷. کلمباری/۵۱۶

۴۸. برزین/۵۱۹

۴۹. هولمز/۵۲۴
۵۰. شیل/۵۲۷
۵۱. پولاک/۵۳۲
۵۲. چریکوف/۵۳۷
۵۳. بینینگ/۵۴۰
۵۴. باین و ہوسہ/۵۴۷
۵۵. بروگش/۵۴۹
۵۶. وامبری/۵۶۰
۵۷. فرد/۵۶۳
۵۸. مون سی/۵۶۹
۵۹. آنہولت/۵۷۱
۶۰. ویز/۵۷۵
۶۱. پیگوت/۵۸۳
۶۲. ریوادنیرا/۵۸۵
۶۳. یوشیدا/۵۸۸
۶۴. فوروکاوا/۵۹۲
۶۵. سوروگین//۵۹۶
۶۶. ہولتسر/۵۹۹
۶۷. اورسل/۶۰۲
۶۸. رستم/۶۰۶
۶۹. بنجامین/۶۱۰
۷۰. ہدین/۶۱۳
۷۱. کرزن/۶۱۶
۷۲. شفر/۶۱۸
۷۳. فوریہ/۶۲۱
۷۴. بل/۶۲۹
۷۵. بیت/۶۳۲
۷۶. ویلسون/۶۳۵
۷۷. سائیکس/۶۴۸
۷۸. ویشارد/۶۵۳

۷۹. بریکتو/۶۵۶

۸۰. اوین/۶۶۱

۸۱. دیویس/۶۶۸

۸۲. پونافیدن/۶۷۳

۸۳. دالمانی/۶۸۲

فصل ۸: دوره‌ی پهلوی اول / ۶۸۹

۸۴. هوموند/۶۹۴

۸۵. نوردن/۶۹۹

۸۶. ریچاردز/۷۰۱

۸۷. کازاما/۷۰۳

۸۸. دونالدسون/۷۰۷

۸۹. ماسه/۷۱۴

کتاب‌نامه/۲۲۷

نمایه/۲۲۵

مقدمه

این کتاب حاصل پژوهشی است در باب حوزه‌ای از تاریخ اجتماعی دین و مناسک دینی در ایران شیعی که تاکنون کمتر محل توجه محققان بوده است؛ حوزه‌ی آیین‌های شادمانه و جشن‌های دینی و مذهبی. در امتداد پروژه‌ی پژوهشی شخصی‌ای که دو دهه است دنبال می‌کنم و حول محور شناخت و فهم تغییرات مناسکی تشیع ایرانی و منطق این تغییرات سامان یافته، در این کتاب به مناسک سرور و شادی و ویژگی‌ها و تغییرات آن‌ها پرداخته‌ام. آنچه در این پژوهش به دنبالش بوده‌ام، تدوین فهرستی از جشن‌های مذهبی مهم در ایران شیعی و گردآوری، بررسی و تدوین داده‌هایی از چگونگی برگزاری آن‌ها برای رسیدن به شناخت و فهمی حتی‌الامکان جامع و دقیق از روند ابداع یا بازتعریف و تغییرات فرمی مضمونی این مناسک در پنج قرن اخیر است. برای دستیابی به چنین هدفی، یکی از مهم‌ترین و غنی‌ترین منابع، سفرنامه‌ها و دیگر آثاری است که مستشرقان، ایران‌شناسان و جهانگردانی که به ایران سفر کرده‌اند، پدید آورده‌اند. به جهت فقر ادبیات «تاریخ اجتماعی» و فقدان این روش علمی در آثار نویسندگان و تاریخ‌نگاران ایرانی و اسلامی تا پیش از دوره‌ی معاصر، سفرنامه‌های خارجی‌ان منابعی منحصر به فرد و ارزشمند در شناخت جامعه‌ی ایرانی خصوصاً در قرن‌های دهم تا سیزدهم هجری محسوب می‌شوند. جایگاه «بیگانه» (غیرباورمند غیربومی) موقعیت ممتازی برای پدیدآورندگان این آثار فراهم آورده بود تا

حیات روزمره و فرهنگ عمومی جامعه‌ی ایرانی را از بیرون و به مثابه‌ی ابژه ببینند و بشناسند و گزارش کنند. مشاهده‌ی آنان، بالقوه از سه حجاب «عادت»، «تکرار» و «تعلق» عاری بوده و در نتیجه می‌توانسته‌اند چیزی را ببینند که یک ایرانی شیعه در آن روزگاران نمی‌توانسته ببیند. با این وجود سفرنامه‌ها نیز بعضاً دچار آسیب‌هایی هستند و عواملی چون زمینه‌ی اروپامداری^۱ و غلبه‌ی گفتمان «شرق‌شناسی»^۲ در آن‌ها و نیز سوگیری‌های منفی برخی از سفرنامه‌نویسان و دانش محدود و شناخت ناکافی برخی از ایشان از فرهنگ و تاریخ اسلام و تشیع و ایران بسترساز ورود پاره‌ای مطالب مغشوش، تحریف‌شده و غیردقیق در این منابع شده است که مواجهه‌ی محتاطانه و انتقادی با آن‌ها را ضروری می‌سازد.^۳ تلاش کرده‌ام در بررسی و استناد به این منابع در کتاب حاضر به این ضرورت پایبند باشم.

با اوصافی که گفته شد، کتاب حاضر در دنباله و تکمیل کتاب قبلی *ام‌ترژدی جهان اسلام* است که در سال ۱۳۹۷ و با موضوع بررسی گزارش‌ها، توصیفات و تحلیل‌های سفرنامه‌نویسان، مستشرقان و ایرانشناسان از آیین‌های عزاداری مذهبی در ایران منتشر شد. با این دو کتاب، می‌توان به تصویری نسبتاً کامل از مناسک سوگ و سور شیعیان ایرانی در قرون دهم تا سیزدهم هجری و تغییر و تحولات این مناسک دست یافت.

در کتاب حاضر، افزون بر منابع ترجمه‌شده، شمار قابل توجهی از منابعی که تاکنون به فارسی ترجمه نشده‌اند در زبان‌های گوناگون بررسی شده و اطلاعات ناب و ارزشمند فراوانی که در باب جشن‌های مذهبی در آن‌ها بود، استخراج شده و اختصاصاً برای کتاب حاضر به فارسی ترجمه شده است.^۴ همچنین تلاش کرده‌ام در حد امکان بخش‌های مرتبط با جشن‌های مذهبی در ترجمه‌های فارسی موجود را با متن زبان اصلی مطابقت دهم. در این مطابقت‌ها،

1. Eurocentrism.

2. Orientalism.

۳. در مقدمه‌ی *ترژدی جهان اسلام*، درباب خاستگاه معرفتی تولید سفرنامه‌های اروپایی و رویکرد مطلوب در مراجعه به این منابع، به تفصیل مطالبی آورده‌ام؛ نک: مظاهری ۱۳۹۷: ۲۳-۲۶.

۴. هنوز شمار بالایی از سفرنامه‌های اروپاییان به ایران در زبان‌های مختلف به فارسی ترجمه نشده‌اند. در بین این منابع، کم نیست آناری که به جهت غنای مطالب، ترجمه‌ی کامل‌شان به فارسی ضرورت دارد و می‌تواند دانش ما از حیات فرهنگی اجتماعی ایران و ایرانیان در قرون اخیر را ارتقا بخشد.